

І Я ТАМ БУВ ... (КІЛЬКА ШТРИХІВ ДО ДІАЛЕКТНОЇ КАРТИНИ СУМЩИНИ)

У статті йдеться про фонетичні риси північноукраїнської говірки села Дубовичі Крелевецького району Сумської області. Автор на значному фактичному матеріалі детально розглядає основоположні особливості вокалічної підсистеми: акання, голосні неоднорідного творення, позиційні вияви фонем, коментує факти, зіставляє їх з відповідними явищами сусідніх говірок, описаних відомим діалектологом С. І. Дорошенком. А. А. Сагаровський фіксує ознаки розвитку підсистеми, що полягають у нівеляції, утрачанні «екзотичних» північнодіалектних рис і вважає говірку за перехідну до південно-східного (слобожанського) типу.

Ключові слова: акання, антропоніміка, вокалічна підсистема, говірка, дифтонгоїд, діалект, звук, мовлення, поліські говори, фонетична риса.

Sagarovsya A. A. And I was there ... (a Few Examples of the Dialect Picture of the Sumy Region). *The article deals with the phonetic features of the northern Ukrainian subdialect of the village of Dubovichi, Krolevets District, Sumy Region. Before that, Serhiy Ivanovich Doroshenko described the dialectal features of Buryn and Putivl districts in a decent manner. The Ukrainian population from the territories of modern Sumy region and some neighboring ones actively participated in the settling of the present Belgorod and Voronezh regions of the Russian Federation, which is confirmed by both actual speaking characteristics and anthroponymy, the facts of which were also recorded by the author. The author tried to make a more complete, more objective picture of the natural speech of Sumy region, in particular the phonetic (vocal) of his subsystem, and to correlate some dialects of this territory with that or another language (northern or southeast).*

The author focuses on the peculiarities of the vocal subsystem in detail such as akanye, vowels of heterogeneous creation, positional phonemes, and comments on facts and compares them with the corresponding phenomena of neighboring subdialects described by the famous dialectologist S. I. Doroshenko. A. A. Sagarovsky records signs of the development of the subsystem consisting in leveling, losing the «exotic» northern dialect traits and considers the subdialect as a transition to the south-eastern (Slobodan) type.

Key words: akanye, anthroponymy, vocal subsystem, dialect, subdialect, diphthongoid, sound, Polissian dialects, phonetic feature.

Називаючи статтю саме так, хотів наголосити на тому, що і я досліджував мовлення Сумщини, але перед цим діалектні особливості Буринського й Путивльського районів достойним чином описав Сергій Іванович Дорошенко (Дорошенко, 2014). У заголовку використано традиційну жартівливо-іронічну кінцівку деяких народних (здебільшого) творів — казок, оповідок, яка певною мірою ставить під сумнів дієву участь оповідача, принаймні виявляє його вторинність («по бороді текло, а в рот не попадало»), але бути другим за таким дослідником, як Сергій Іванович, у конкретній ситуації не принизливо, а почесно.

Так склалося, що на Сумщині я був не раз... Усе почалося зі студентської діалектологічної практики далекого 1963 року в селі Дубовичі Крелевецького району. Був зачарований місцевою говіркою — несподіваною, «запашною», екзотичною (як на «центрального слобожанина»). І коли постало питання про дипломну роботу, не вагаючись обрав її опис (Сагаровський, 1966).

Як на сьогодні, то можу сказати, що мовленнєву ситуацію на Сумщині знаю непогано, позаяк із різних приводів побував у кількох її районах (Білопільському, Краснопільському, Охтирському), говірку села Боромлі Тростянецького району описав за великим (3454 позиції) питальником до Загальнослов'янського лінгвістичного атласу, був на дотичних територіях Харківщини й Чернігівщини, схожі говірні масиви описав на суміжній Белгородщині (Сагаровський, 1988).

До речі, у заселенні (й дозаселенні) місцевостей теперішніх Белгородської і Воронежської областей Російської Федерації активну участь брала українська людинність із територій сучасної Сумщини й деяких сусідніх, що підтверджується як власне говірними особливостями, так і антропонімікою, факти якої зафіксовані і мною, і Г. Т. Солонською: Ахтирський, Бахмацький, Буринський, Бурлуцький, Буринцев, Водолагов, Глуховський, Глуховцев, Городнянський, Ізюмов, Ізюмський, Ізюмцев, Конопотський, Конопотцев, Куп'янський, Лебединський, Лебединцев, Ніженський, Ніженцев, Охтирець, Прилуцький, Сумський, Сумець, Тростянський, Харківець, Харківський (Солонская, 1967: 8).

Хотів би застерегти від можливого скепсису щодо надійності матеріалу *студентської* дипломної роботи тим, що почав здобувати фактаж дубовицької говірки під орудою вимогливого й ерудованого, відомого багатьом науковця А. О. Свашенко, після практики ще разів із п'ять їздив у Дубовичі, доповнюючи відомості за різноманітними питальниками, записуючи сотні метрів магнітофонної стрічки; а керувала виготовленням дослідження знаний діалектолог Г. Т. Солонська, не відмовляв у консультаціях і визначний лінгвіст М. Ф. Наконечний.

Отож, маючи свій надійний діалектальний фактаж, послуговуючись інформацією з монографії С. І. Дорошенка «Українські говірки Путивльського та Буринського районів Сумської області» (Дорошенко, 2014) спробую скласти повнішу, об'єктивнішу картину природного мовлення Сумщини, зокрема фонетичної (вокалічної) його підсистеми, і співвіднести деякі говірки цієї території з тим чи тим наріччям (північним чи південно-східним), підтвердити чи заперечити їхній перехідний статус.

Фонетику й морфологію говірок цієї й дотичних територій у різний час описали: О. Безрочний, Ю. Виноградський, В. Ганцов, Г. Денисевич, Ф. Жилко, О. Курило, П. Лисенко, Г. Ніколаєнко, П. Попов, І. Приймак, О. Синявський, Г. Солонська, Є. Тичина, Г. Філіппова, М. Халанський та інші науковці.

Предмет мого вивчення – с. Дубовичі (власне, говірка його) – це населений пункт, розташований на півночі Кролевецького району, що межує з Путивльським (об'єктом заінтересувань С. І. Дорошенка).

У говірці с. Дубовичі функціонує несистемне «акання»: *салда́т, варза́л, камод, патрѐт, кампòт, канду́хтер, манасті́р* (Сагаровський, 1966: 17), Сергій Іванович фіксує це явище у чотирьох пунктах (із обстежених 21): *рага́ч, каза́, вада́, хат'ат', важжа́та, авѐс, кали́ска, адлі́га, ахо́та, каго́* (Дорошенко, 2014: 21).

У дубовицькій говірці іменники середнього роду в називному відмінку мають закінчення –[e] (здебільшого): *плát'e, з'íl':e, нас'ín':e, ліст'e, кор'ín':e* (Сагаровський, 1966: 17), те ж відзначає й С. І. Дорошенко: *гал':é, азád':e, клóч':e, знат':é, п'ітп'іч':e, кам'ін':e, полот':é, вугáл':e* (Дорошенко, 2014: 74).

Дубовичани, хоч і непослідовно, вимовляють у ненаголошеній позиції [e] на місці «е-носового»: *колóдез', дéвет', пáмет', клену́; хóдет', нóсет', л'úбет', прóсет', лóвет'*, хоча під наголосом – [a]: *девіáти, дес'áти, кл'áтва; спл'áт', сид'áт', хот'áт', свист'áт', кричáт'* (Сагаровський, 1966: 16), у путивльсько-буринських говірках: *хóд'ат', бáчат', рóбл'ат', в'ір'ат'* (Дорошенко, 2014: 115), проте у представників старшого віку: *пáмет', дéвет', мéсец', глед'ít', деветна́ц:ет'* (Дорошенко, 2014: 67).

Загальновідомо, що поліські говірки характеризуються оригінальною закономірністю щодо рефлексії етимологічних голосних звуків (про «е-носовий» уже йшлося). Так, давній [o] у новозакритих складах, під наголосом у дубовицькій говірці старшою частиною мовлян реалізується висхідним лабіалізованим дифтонгоїдом передньо-середнього ряду [yí]: *в'úн', в'úз, р'úй, н'úч, б'úл'ш, н'úд, в'úжки* (Сагаровський, 1966: 24). Молодь (навіть у 1963 - 1965 рр.) дифтонгоїд уже спрощувала, і фактично говірка давала матеріал усіх фаз перетворення на монофтонг: *в'úн – вин – вún – в'ín* (Сагаровський, 1966: 25).

С. І. Дорошенко засвідчує більшу різноманітність цих голосних неоднорідного творення (як висхідних, так і спадних): *р'óг, кар'óу, касар'óу, л'óй* (Дорошенко, 2014: 51); *ту'ок, дву'ор, ву'н, сту'л* (Дорошенко, 2014: 50); *к'én', р'éу, в'éz* (Дорошенко, 2014: 51), і, звичайно, немалий «набір» монофтонгів, як, очевидно, результат «опрощення» дифтонгоїдів (а колись, можливо, дифтонгів): *ослún, кун', стул, руг; вил, двир, риг* (Дорошенко, 2014: 52).

На місці «ятевого» звука дубівчани здебільшого вимовляють [i]: *сн'ig, сн'igi, п'ісók, б'ілий, т'іло, д'іло* (Сагаровський, 1966: 22), хоча старші селяни використовують ще й епентетичний [й], очевидно, як залишок колишнього дифтонга (дифтонгоїда): *бйілка, пйінка, невйістка, вйіра, вйітер, пйівен'* (Сагаровський, 1966: 23).

У путивльсько-буринських мовленнєвих утвореннях зафіксовано або те саме: *сл'ід, д'ід, т'іло, д'іти, р'ічка, с'ітка* (Дорошенко, 2014: 58); *вйіхот', пйісн'а, вйід'ма, чоловйік, вйіра*, або (під наголосом) навіть спадні чи висхідні передньорядні дифтонгоїди: *кв'ітка, нев'істка, сус'ід, с'існо, в галаві'є, на вайн'іє; с'ієно, р'ієчка* (Дорошенко, 2014: 59).

Ще Сергій Іванович засвідчує фізично-артикуляційно вужчий і вищий характер [и], надто в поєднанні з попередніми [г], [к], [х] і губними, що, до того ж, не сприяє взаємонаближенню у вимові ненаголошених [и] й [e]: *ви'шин'а, ми'чка, сми'чеш; воу'кі, парубкі, пастухі, крап'івá, бикі; п'итá, кирпáти, збирá, близéн'ко та ін.* (Дорошенко, 2014: 26).

Те ж маємо й у мовленні дубівчан: *ли'си, ни'тка, ми', пи'лка, ви'шин'а, п'итáйу, ви'дéлка; ки'йоус'і, соки'ра, ки'дát', ги'р'а, нóги, хи'три, му'хи; п'итá, сид'áт', вилáз'ат', вис'áт', пил'áт', бригáда* (Сагаровський, 1966: 26) й ін.

Розглянені вокалічні риси дубовицької (як і доброї третини буринських і путивльських) говірки, а саме: «акання», присутність голосних неоднорідного творення, залежність якісної й кількісної реалізації деяких фонем від наголошеності/ненаголошеності — загалом дають підстави віднести їх до лівобережнополіського (з деякими ознаками перехідності до південно-східного — слобожанського) типу.

Зрозуміло, що мовні й позамовні чинники провокують нівелювання й утрачання «екзотичних» рис, на що, до речі, вказував і дослідник сусідніх буринсько-путивльських говірок С. І. Дорошенко.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Дорошенко С. І.** Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини: Діалектолог. Бюлетень. Київ: АНУРСР, 1962. Вип. 9. 2. **Дорошенко С. І.** Українські говірки Путивльського і Буриного районів Сумської області. Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків: Вид. Іванченко І. С., 2014. 228 с. 3. **Лисиченко Л. А.** Особливості говірок східних районів (Куп'янського і Дворічанського) Харківської області: дис.... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 1955. 4. **Сагаровський А. А.** Фонетическая и морфологическая системы украинских говоров Белгородской области РСФСР: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харьков, 1988. 177 с. 5. **Сагаровський А. А.** Фонетична і морфологічна системи говірки с. Дубовичі Кролевцького району Сумської області: дипломна робота [рукопис]. Харків, 1966. 152 с. 6. **Солонская Г. Т.** Украинские говоры Воронежской области: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харьков, 1967. 26 с. 7. **Солонская Г. Т.** Украинские говоры Воронежской области: дис. канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 1967. 393 с.

REFERENCES

Doroshenko, S. I. (1962). Materialy do slovnyka dialektnoi leksyky Sumshchyny: Dialektolog. Buletyn. [Materials to the dictionary of the dialect vocabulary of Sumy region: Dialectologist. Bulletin]. Kyiv [in Ukrainian]. 2. **Doroshenko, S. I.** (2014). Ukrainski hovirky Putivl'skoho i Burynskoho raioniv Sumskoi oblasti [Ukrainian dialects of the Putivl and Buryn districts of the Sumy region]. Kharkiv [in Ukrainian]. 3. **Lysychnenko, L. A.** (1955). Osoblyvosti hovirok skhidnykh raioniv (Kupianskoho i Dvorichanskoho) Kharkivskoi oblasti [Features of the dialects of the eastern regions (Kupiansky and Dvorichanskyi) of the Kharkiv region]. Kharkiv [in Ukrainian]. 4. **Sagarovskiy, A. A.** (1988). Foneticheskaia i morfologicheskaia sistema ukrainiskikh govorov Belgorodskoy oblasti RSFSR [Phonetic and morphological systems of the Ukrainian dialects of the Belgorod region of Russian Federation]. Kharkov [in Russian]. 5. **Saharovskiy, A. A.** (1966). Fonetychna i morfologichna sistema hovirky s. Dubovychi Krolevets'koho raionu Sumskoi oblasti [Phonetic and morphological systems of dialect in v. Dubovychi of the Krolevets district of the Sumy region]. Kharkiv [in Ukrainian]. 6. **Solonskaia, G. T.** (1967). Ukrainskie govory Voronezhskoy oblasti [Ukrainian dialects of the Voronezh region]. Kharkov [in Russian]. 7. **Solonskaia, G. T.** (1967). Ukrainskie govory Voronezhskoy oblasti [Ukrainian dialects of the Voronezh region]. [Thesis for the Candidate Degree]. Kharkov [in Russian].

Сагаровський Анатолій Ананійович — кандидат філологічних наук; вул. Гвардійців-Широнінців, 63, кв. 140, Харків, 61135, Україна.

Tel.: +38-0978023956; 066310411

E-mail: svetlanavinogradova39@gmail.com

Sagarovskiy Anatolii Ananiiovych — PhD in Philology; Hvardiitsiv-Shyronintsiv Str., 63, ap. 140, Kharkiv, 61135, Ukraine.

Надійшла до редакції 07 березня 2019 року